

DIŞ ÖDEMELER DENGESİNDE İSTİKRAR SAĞLAMA OLANAKLARI VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Lâle CANKAY (*)

ÖZET

Bir ülkenin, uluslararası ekonomik ilişkilerini gösteren en iyi gösterge, o ülkenin ödemeler dengesidir. Ödemeler dengesinde meydana gelen açık ya da fazlalar, ülkenin istihdam, gelir düzeyi, fiyat istikrarı, döviz kuru yani ülkenin ekonomik refahı üzerinde önemli sorunlar yaratır. Ödemeler dengesinde meydana gelen açıklara neden olan faktörleri üç grupta toplayabiliriz. Bunlar ; yapısal, moneter ve geçici faktörlerdir.

Ödemeler dengesinde, dengesizliğin önlenmesiyle ilgili politikalar, harcama kaydırıcı ve harcama değiştirici olarak ikiye ayrılır. Bu çalışmada, sınır getirmek açısından, yalnızca harcama değiştirici politikalar içinde yer alan para ve maliye politikasına yer verilmiştir. Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunlarına kısaca değinerek, konu bu yönüyle irdelenmeğe çalışılmıştır.

GİRİŞ

1930'lu yıllarda ortaya çıkan Ekonomik Krizden sonra ekonominin tam istihdamı para oteritelerince temel olarak benimsenmişti. Bu politika aynı zamanda fiyat istikrarını da içine almakta ve genel olarak "iç denge" olarak isimlendirilmektedir. İç dengeye ulaşmak gerçekten önemli bir amaç olmasına karşın, bir ülke sonuçta ödemeler bilançosundaki dengesizliklerle de karşı karşıyadır. Dış ödemeler denge

(*) Araş. Gör., D.E.Ü. İ.İ.B.F., İktisat Bölümü

sinde bir açık meydana geldiği zaman rezervler önemli ölçüde düşer. Ekonomi politikası önceliği "dış denge"ye vererek açığı kapatmaya çalışır.

Şimdi dış dengede önemli bir gösterge olan ödemeler bilançosu ya da ödemeler dengesi kavramının ne anlama geldiğini açıklamaya çalışalım.

1- ÖDEMELER DENGESİ

Bir ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerini gösteren ölçüt, o ülkenin ödemeler dengesidir. Ödemeler dengesi denince, bir ülkenin bir yıl içerisinde tüm yabancı ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini göstermek için belli bir sisteme göre tutulan kayıtlar anlaşılır.

Bir ülkenin diğer ülkelerle devamlı ekonomik ilişki içinde bulunduğu dünyamızda, bu ekonomik ilişkilerin belli bir sisteme göre kayıtlara geçirilmesi, muhasebeleştirilmesi ve bundan sonuçlar çıkarılması gerekir. (Karluk, 1984 ; 352) Bu açıdan ödemeler dengesi, ülkeyi yönetenler, araştırmacılar ile alınacak ekonomik kararlar bakımından büyük öneme sahiptir. Ödemeler dengesinde meydana gelen açık ya da fazlalar, ülkenin istihdam, gelir düzeyi, fiyat istikrarı, döviz kuru ve dolayısıyla ülkenin ekonomik refahı üzerinde önemli etkiler yaratır.

Genelde bir ülkenin uluslararası rezervlerinde bir değişiklik olmazsa, o ülkenin ödemeler dengesinin dengede olduğu söylenir. Fakat bu, uygulamada sürekliliğini koruyamaz. Ödemeler dengesi açık veren bir ülke için, açığın kapatılması şarttır. Çünkü ödemeler bilançosundaki açıklar, ülkenin döviz rezervlerinin aynı zamanda dış kaynaklarının tükenmesine yol açacaktır. Bu açığın kapatılması için gereken önlemlere geçmeden önce, dış dengesizliği oluşturan nedenler üzerinde durmakta yarar vardır.

Ödemeler dengesinde meydana açıkların nedenlerini üç grupta toplayabiliriz.

I. Grup : Yapısal Değişiklikler

Bir ekonomideki yapısal değişiklikler, çoğunlukla ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri doğuran nedenlerin başında gelir. (Barda ; Alkin, 1973 ; 31) Bir ülkede ve bu ülke ile ticaret yapan diğer ülkelerde reel arz ve talep şartlarında geçici olmayan değişiklikler, uluslararası ticarete kaymalar, teknolojik gelişmeler, ekonomik kalkınma ve diğer gelişmeler sonucunda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek kaybolması, dengesizliği doğuran belli başlı etkenler arasında yer alır. (Öksüz, 1980 ; 12)

a - Ekonomik Kalkınma ; Yapısal nedenler arasında en önemli faktör ekonomik kalkınmadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin önemli sorunlarından olan dış açıklar, genelde bu faktörün etkisi altındadır. Kalkınma için gerekli olan hammadde ve yatırım maddelerini yurt dışından ithal eden az gelişmiş ülkeler için, dış açıkların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Çünkü kalkınma hızını sağlayacak it-

tadır. Arada iki fark, ülke dışından sağlanan yabancı sermaye ve kredilerle karşılanmaktadır.

Ekonomik kalkınma sürecinde bulunan Türkiye'de de kalkınmanın finansmanı açısından, dış ticaretin önemli bir yeri vardır. Bilindiği gibi, ancak ihracatın ve diğer döviz kaynaklarının artırılmasıyla, ekonominin ihtiyaç duyduğu hammadde, ara malı ve yatırım mallarını yeterli düzeyde sağlamak mümkün olur. Türkiye kalkınmak için ithalatını arttırmak zorundadır. Bu nedenle, ödemeler dengesi açıklarını direkt olarak ithalatın kısılması yoluyla kapatılması, ülkenin gelişmesi açısından sakıncalıdır.

Dış ticaretimiz içinde son on yıllık dönemi ele alırsak, ithalatın payının daima ihracattan yüksek olduğunu görürüz.

Tablo - 1 : DIŞ TİCARETİMİZ (Milyon dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Açık	İth. ihr. Karş. %	Dış Tic. Hac. GSMH'ya %
1976	5.128	1.960	3.168	38.2	17.3
1977	5.796	1.753	4.043	30.2	17.1
1978	4.599	2.288	2.310	49.8	14.2
1979	5.069	2.261	2.808	44.6	12.6
1980	7.909	2.910	4.999	36.8	19.9
1981	8.933	4.702	4.230	52.6	23.4
1982	8.842	5.746	3.096	65.0	27.5
1983	9.235	5.727	3.507	62.0	30.0
1984	10.756	7.133	3.623	66.3	35.7
1985	11.343	7.958	3.385	70.2	36.8
1986	11.104	7.456	3.648	67.2	32.3

Kaynak : T.O.B.B., İktisadi Rapor, s : 182

Ayrıca toplam ithalatımız içinde 1986 yılı itibariyle yatırım mallarının payı 3,5 milyar dolarla % 31,3, tüketim maddelerinin payı 956 milyon dolarla % 8,6, hammaddelerin payı ise 6,7 milyar dolarla % 60 olmuştur.

1984 yılından itibaren dünya petrol fiyatlarında görülen düşüşlerin etkisiyle, ham petrol ithalatımız tutar olarak azalmış ve hammadde ithalatımızda azalma meydana gelmiştir.

b- Teknolojik gelişme ; Temel denge üzerinde bulunan bir ekonomiye sahip olan ve kalkınma sürecinin diğer bir yönüdür. İcatların ülkeler arasında rasgele dağıldığı bir durumda, bu konu ödemeler dengesi yönünden yapısal sorunlar ortaya çıkarır. (Kindleberger, 1970 ; 227) Hızlı teknolojik gelişme gösteren ülkeler, sağladıkları verimlilik artışları ve üretmeyi başardıkları yeni mallar dolayısıyla dünya piyasalarında bir üstünlük kazanırlar. Böyle bir durumdaki ülke, kendisine ait ihracatı arttıran ithalatı azaltan bir icat sayesinde dış fazla elde edebilir ; diğer ülkeler açısından tam tersi bir durum gözlenir.

Türkiye açısından duruma baktığımızda, hammadde ve yatırım mallarının üretimini gerçekleştirecek düzeyde bir teknolojinin olmaması, ithalatı ister istemez zorunlu kılmaktadır. Türkiye, son yıllarda teknolojik gelişme açısından önemli aşamalar kaydetmiştir. Fakat bu gelişmeler, ülke için yeterli düzeyde değildir. Kaldı ki, pek çok alanda bizim için yeni, gelişmiş ülkeler için eskimiş olan teknolojiler, üretim tekniğini yenileme açısından yeterli değildir.

c- Tercihlerdeki Değişme ; Halkın tercihlerinde bir değişme olur, eskiye oranla daha fazla ithal malı tüketirse, ödemeler dengesinde açık meydana gelir. Bu gibi talep kaymalarına örnek olarak ; İngiltere'nin deniz aşırı ülkelere olan kömür dağıtımını, bugün yerini geniş ölçüde petrol ve petrol ürünlerine terk ettiğini söyleyebiliriz. Bir ülkenin üretimiyle ilgili olarak dış talepte görülen bir artış, bir çeşit yapısal dengesizlik olmakla birlikte, düzeltilmesi kolaydır. Çözüm, söz konusu malın üretimin de ya da tüketiminde ve ülkenin ithalatında bir artışın meydana gelmesidir. (Spraos, 1955 ; 137)

Türkiye'de de son yıllarda ithal mallarına karşı talep artışı olmuş, halkın tercihlerinde değişmeler görülmüştür. Tüketim maddelerinin ithalatında artışlar olmuştur. Bir örnek verirsek ; 1987'de ithal edilen sigaraya ödenen döviz miktarı, yaklaşık 400 milyon dolar civarındadır.

d- Arzdaki Değişiklikler ; Arz şartlarında meydana gelen değişiklikler de ödemeler dengesini bozabilir. Bunun en belirgin örneği, bir ülkenin ihracatının arz kaynağını kesen ve ihracatın ithalatın altına düşmesine neden olan ; üretim yetersizliğidir. Ya da dengeyi bozan diğer bir olay, aşırı üretim nedeniyle dünya fiyatlarının düşmesidir.

Petrol fiyatlarındaki düşüş, ihracatımızda önemli bir paya sahip olan İran ve Irak gibi petrol üreticisi ülkelerin ihraç mallarımıza olan taleplerini azaltmalarına neden olmuştur. Dünya piyasalarında birincil mal fiyatlarının düşmesine bağlı olarak, ortalama ihracat fiyatlarımızın gerilemesi, 1986 yılı ihracat gelirlerimizi düşürmüştür. İhracatın GSMH içindeki payı % 15'den % 12.8'e düşerken, ihracatın ithalatı karşılama oranı da % 70.2'den % 67.1'e gerilemiştir. (Ekonomik Rapor, 1986 : 34)

e- Sermaye hareketlerindeki Değişikler ; Özellikle kısa süreli sermaye hareketleri, ödemeler bilançosunda büyük dengesizliklere neden olmaktadır. Kısa süreli sermaye hareketlerinin nedeni, döviz ve faiz arbitrajı, spekülasyon, siyasi güvensizlik gibi faktörlerdir. Fakat bu tür hareketler, çıktıkları ülkenin ödemeler bilançosunu olumsuz, diğerini ise olumlu yönde etkilemektedir. Uzun süreli sermaye ihracı da yapısal bir faktördür. Bu sistem içinde, sürekli sermaye ihracatçısı olan güçlü ekonomiler olduğu gibi (A.B.D., İsviçre) devamlı şekilde sermaye ithal eden gelişmekte olan ülkeler de vardır.

Türkiye'de sermaye hareketlerine 1986 yılı itibariyle baktığımızda, orta ve uzun vadeli kredi kullanımı 1.8 milyar dolardan 2.7 milyar dolara, brüt kısa vadeli kredi kullanımı 1.4 milyar dolardan 1.8 milyar dolara yükselmiştir.

Orta ve uzun vadeli kredilerin kapsamında da önemli bir değişiklik olmuş, ödemeler dengesinin finansmanı için sağlanan krediler yerine proje ve program kredileri ağırlık kazanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin artan kredi değerliliğinin sonucu olarak gerçekleşmiştir.

1986 Yılında yatırım malı ithalatındaki hızlı artışa paralel olarak, bu tür ithalatın finansmanı için kullanılan proje kredileri % 40.4 oranında artarak 1.3 milyar dolara ulaşmıştır. 1986 Yılında yeni piyasalarda yeni kredi araçları ve menkul değerlerin ihracına dayanan borçlanma yöntemleri kullanılmıştır. Yatırım bankaları Japonya tahvil piyasasından borçlanmışlar, Merkez Bankası ise, Newyork ve Avrupa piyasalarında finansman bonusu ve banka kabulleri ihraç etmiştir. (Ekonomik Rapor, 1986 ; 42)

II. Grup : Moneter Değişiklikler

Moneter değişiklikler, ödemeler dengesinde genellikle büyük dengesizlikler yaratmaktadırlar. Nakdi gelir değişiklikleri, ya birkaç ülkede bağımsız olarak meydana gelmekte, ya da ekonomik krizlerin uluslararası alana yayılması sonucunda doğmaktadır. (Barda, v.d., 1973 ; 30)

a- Enflasyon : Dış ödemeler dengesinde açıklara neden olan moneter (parasal) faktörlerin başında enflasyon gelir. Enflasyonun dış açıklara neden olduğu görüşü genellikle kabul edilir. Eğer bir ülkede enflasyon hızı, diğer ülkelerden daha fazla ise ya da bu ülkeler fiyat istikrarını korumuşlarsa, enflasyon ister maliyet ister talep enflasyonu görünümünde olsun, o ülkenin dış ödemelerinde, ithal ve ihraç mallarının yurtiçi talebini arttırarak, açığın ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Enflasyon, cari fiyatlarla ifade edilen toplam mal ve hizmet talebinin, toplam arzı aşması demek olduğuna göre, sonuçta ülkede fiyat artışları gözlenecektir.

Ödemeler dengesi güçlüğüne, bütülcüleri, enflasyonun bir sonucu olarak

gören pek çok iktisatçı vardır. (Kindleberger, 1970 ; 269) Paranın satın alma gücünün artırılması ve fiyatlar genel düzeyinin düşürülmesi politikası, ödemeler dengesinde önemli ölçüde bir düzelme meydana getirebilir.

Enflasyon önlenemez genişlemeye devam ederse, mal fiyatları yükselir, hayat pahalılığı ücretleri tahrik eder, ihracat imkânları daralır, ithal malları yerli mallar yerine ikame edilmeğe başlar ve bunların da fiyatları yükselir. Gerçi ithalatın artması, enflasyonu kısmen önler gibi görünse de, bu durum uzun süre devam edemez. Artan ithalat ve fiyat yükselişi, sonunda yatırımları kamçılatabilir. Az gelişmiş ülkelerde bu durum, yatırımların içi tasarruf hacmini ve yabancı sermaye akışı toplamını aşması halinde ödemeler dengesi açığını içinden çıkılması çok güç bir duruma sürükleyebilir.

Türkiye'de de son 14 yılda "toplam talep " de görülen hızlı artışlar, buna karşılık toplam arzdaki yetersizlik enflasyonun nedenini teşkil etmiştir. Ayrıca, emisyon hacmi, para arzı ve Merkez Bankası'ndaki kredilerin değişimleri endeksler halinde gösterdiğimizde enflasyonun gelişimini çok daha net bir şekilde izleyebiliriz.

Tablo - 2 : TALEP BASKISI GÖSTERGELERİ (1970 = 100)

Yıllar	GSMH	Emisyon	Para Arzı	M.B. Kredi	Fiyatlar
1970	100	100	100	100	100
1972	118	144	151	134	136
1974	134	236	255	314	214
1976	155	374	430	664	272
1978	161	559	597	1204	337
1979	166	817	807	1653	509
1979	165	1304	1265	2611	834
1980	163	1983	1999	4477	1728

Kaynak : Erdoğan Alkin ; "Türkiye'de Enflasyonun Nedenleri Üzerine Kısa bir Anımsatma ", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Eylül, 1983, s : 12.

Tabloyu incelediğimiz zaman, on bir yıllık dönemde katma değer % 63 yükselirken, toplam talep artışının arkasındaki kaba göstere olan emisyon ve para arzının yaklaşık 20 kat genişlediği görülmektedir. Açık finansmanın göstergesi olarak Merkez Bankası kredileri ise, aynı dönemde 45 kat artmıştır.

Enflasyonla mücadele edebilmek için gerekli önlemler 1980'li yıllardan son-

sınırlı tutulması gerekmiştir. Bu gün, önlemler sonucunda enflasyon oranının % 55'lere düştüğünü söyleyebiliriz. Ancak birkaç Batılı ülkeden örnek verdiğimizde enflasyon oranını hâlâ çok yüksek olduğunu görürüz. Yunanistan % 18.5, İtalya % 11.1, İngiltere % 5.1, Fransa % 7.2, Japonya % 2.2 oranında enflasyon oranına sahiptir. (Başol, 1985 ; 250)

Enflasyonun eğilimini belirleyen bir başka gösterge de, dış borçların, bütçe ve dış ticaret açığının artmasıdır. Kamu bütçesindeki aşırı açıklar, savurganlık, altyapıya yapılan büyük harcamalar, dış dengeyi bozmuştur. Sonuçta dış borç sorunu içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.

Dış borçlar miktarında görülen artışın önemli bir nedeni, ABD Dolarının diğer paralar karşısında değer kaybetmesidir. Dış borçların % 55'inin dolar dışı dövizlerden oluşması nedeniyle ABD Dolarının değer kaybetmesi, dış borçların dolar cinsinden artmasına yol açmaktadır.

"Türkiye'nin 1980 yılı başlarında yaklaşık 11.6 milyar dolar olan dış borç tutarı, 1987 yılında 31.2 milyar dolara yükselmiştir. OECD verilerine göre, gelişmekte olan yüz civarında ülkeler grubunda, ülke başına ortalama 10 milyar dolar olduğu dikkate alındığında, Türkiye, ortalamanın iki katı daha fazla bir dış borçluluk düzeyindedir." (Aktürk, 1987 ; 49)

1980'den sonra, ihracatın ya da toplam cari işlem döviz gelirlerinin dış borçları karşılama oranı yükselmiştir. Fakat konuya oranlar değil de, mutlak değerler olarak baktığımızda dış borçların söz konusu döviz gelirlerinden daha fazla arttığını aşağıdaki tablodan izleyebiliriz.

Tablo - 3 : TÜRKİYE 'NİN DIŞ BORÇ ÖDEMELERİ VE DÖVİZ GELİRLERİ

Yıllar	Dış Borç Öde.	Döviz Gelir	%
1981	1.744	7.818	22.3
1982	2.418	9.071	26.7
1983	2.507	8.320	30.1
1984	2.693	10.286	26.2
1985	3.611	11.572	31.2

Kaynak : T.C.M.B. Ekonomik Rapor, 1986

Tablodan anlaşılacağı gibi, döviz gelirlerinden dış borçlara ayrılan pay 1981'de % 22.3 iken, 1985'de % 31.2'ye yükselmiştir. Bu oranlar, her yıl artan oranda dış borç ödemek zorunda kaldığımızın göstergesidir.

Türkiye'de 1986 yılında izlenen dış borç politikası, proje ve sektör kredilerine dayandırılmış, ödemeler dengesinin finansmanına yönelik genel amaçlı kredilerden kaçınılmıştır.

b- Kur Politikası : Dış açıkların oluşmasında bir başka etkili faktördür. Enflasyon nedeniyle ülke içinde fiyatların sürekli arttığı bir ortamda, resmi döviz kurlarının sabit tutulması, ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olur. İthalat ucuzlayarak ihracat pahalılaşır ve bu şekilde ödemeler dengesi açık vermeye başlar.

Türkiye 1980'den önce aşırı değerlenmiş kur politikasının yanısıra miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifelerle ithal ikamesi ve korumacılık politikasını desteklemiştir. Bu politikaların son anda dışa kapalı, dış ödemeler bilançosunda denge sağlayamayan bir sanayi yapısı doğmuştur.

" Diğer taraftan, kambyu sisteminin aksaklıkları döviz kurlarının gerçekçi olmayan düzeylerde belirlenmesi, Türkiye'nin ihracat ve döviz kazanma potansiyelini kösteklemiş, biriken dış borçların geri ödenme tehlikesini yaratmıştır. " (Gönensay, 1981 ; 271)

24 Ocak Kararları ile gerçekçi kur uygulamasına gidilmiş bu uygulama ile ihracata güçlü bir destek sağlandıktan sonra, sık sık yapılan değişmelerle bu desteğin ayakta kalmasına dikkat edilmiştir. Bu durum, ilk anda ihracat patlamasına neden olmuş, dış denge üzerinde olumlu etkileri görülmüştür.

c- İktisadi Dalgalanmalar : İktisadi dalgalanmaların ödemeler dengesi üzerinde önemli etkisi vardır. İktisadi dalgalanmaların genişleme devresinde, gelirler ve buna bağlı olarak harcamalar ve fiyatlar artacağından ödemeler bilançosu açık vermeye başlar.

Ülke içinde meydana gelen bir iktisadi dalgalanma ilgili ülkelerin ödemeler dengesini etkilemekle kalmaz, yabancı ülkeler de de aynı sonucu doğurabilir. Özellikle ekonomisi güçlü ülkelerde meydana gelen dalgalanmaların, diğer ülkeleri de ardından sürüklediği, örneğin 1929-1932 Kriz döneminde görülmüştür.

Ayrıca, bir ülkede ödemeler dengesinde oluşacak devresel dengesizlikler, o ülkenin marjinal ithal eğilimindeki dalgalanmalara göre artabilir ya da azabilir.

III. Grup : Geçici Değişiklikler

Daha önce açıkladığımız ki temel grubun yanısıra, dış dengeyi bozan bir grup faktör de geçici nedenler olarak isimlendirilebilir. Bunların etkileri, genelde kısa sürelidir. Kısa süreli ve geçici olan faktörler arasında, kötü giden hava şartları, su baskını, kuraklık gibi nedenlerle, ihracatın azalması ya da ithalatın aniden artması sayılabilir. Fakat bu faktörlerin etkileri kısa süreli olduğu için, dış dengesizlik açısından fazlaca bir sorun doğurmaz.

Ödemeler dengesinde meydana gelen açık ya da fazlalara neden olan faktörleri üç grup halinde inceledikten sonra, bu faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik politikaların neler olduğunu incelemeye çalışalım.

2- DIŞ DENGESİZLİĞİN GİDERİLMESİNDE ETKİLİ ÖNLEMLER VE UYGULAYAN POLİTİKALAR

Dış ödemeler dengesi teorisinin üzerinde önemli durduğu bu konuyu iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi ; ülke ekonomisi ve uluslararası ekonomi açısından dış ödemeler dengesinde ortaya çıkan " Dengesizlik " olgusunun neden ve nasıl ortaya çıktığının açıklanmasıyla ilgili görüşlerdir. Bu görüşleri daha önce dış ödemeler dengesinde açıklara neden olan faktörler olarak vurgulamaya çalışmıştık. İkincisi ise ; ödemeler dengesindeki açık ya da fazlaların giderilmesiyle ilgili önlemler, denkleştirme mekanizmalarının ve süreçlerinin işleyiş şekilleri, etkinlikleri ve yetersizliklerin ortaya konmasıyla ilgili görüşlerdir.

Bu açıdan, ilk aşamada ödemeler dengesinde dengesizliğin giderilmesi ya da önlenmesi amacıyla izlenecek politikaların belirlenmesi önem ve öncelik taşır. (Öksüz, 1980 ; 8)

Dış ödemelerdeki bir dengesizliğin geçici, devresel ya da temel dengesizlik niteliğinde kronik olup olmadığını belirlemek ve bu dengesizliği tek bir faktöre bağlamak oldukça güçtür. Diğer taraftan, dış ödemeler dengesi açısından izlenecek politikaların belirlenmesi bakımından, dengesizliğin niteliğinin ve nereden kaynaklandığının bilinmesi gerekir. Eğer bu kesin olarak bilirse, en uygun ve en etkin politika araçlarının kullanılması mümkün olur.

Ödemeler bilançosu dengesizliklerini gidermede kullanılacak politikalar iki gruba ayrılırlar.

A- Harcama Kaydırıcı Politikalar

Toplam harcamaların yönünü değiştiren, yani harcamaların ithal malları ile yurt içi mallar arasındaki bileşimini değiştiren politikalarlardır. Bu politikalar aracılığıyla, dış açık durumunda toplam harcamalar, ithal mallardan yurt içi mallara doğru kaydırılabilir. Döviz kuru politikası ve dolaysız kontroller (gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat yasakları) harcama kaydırıcı politikalar grubunda yer alır.

B- Harcama Değiştirici Politikalar

Harcamaların miktarını etkileyen politikalarlardır. Burada dış denge, açık veren ülkelerde toplam harcamalar kısılarak, fazla veren ülkelerde ise arttırılarak sağlanır. Harcama değiştirici politikalar, teorik olarak ithalatla milli gelir arasındaki fonksiyonel ilişkiye dayanır. Bu nedenle, dış ödemeler dengesinde bir açık meydana geldiğinde , toplam harcamalar kısılarak ithalatın azaltılması yoluna gidilir.

Toplam harcamaları istenen yönde değiştirmek için para ve maliye politikası araçları kullanılır.

Çalışmayı sınırlamak açısından yalnızca para ve maliye politikalarını inceleyeceğimizi ifade ettikten sonra, şimdi bu politikaları açıklamaya çalışalım.

a-Para Politikası : Ödemeler dengesi açısından para politikasının önemi, ancak 1960'lardan sonra anlaşılmıştır. Ödemeler bilançosu açık veren bir ülkede, para politikası uygulanarak para arzının ve kredi hacminin daraltılmasına çalışılır. Para arzı daralınca, faiz oranları yükselecek, bu durum yatırımları olumsuz yönde etkileyerek azalmasına yol açacaktır. Yatırımların azalması, milli gelirin azalması demektir. Milli gelir azalınca da marjinal ithal eğilimine bağlı olarak ithalat azalacaktır.

Dış ödemeler dengesinde meydana gelen açığın kendisi de, aynı zamanda para arzını daraltıcı ve faiz oranını yükseltici bir etki yapacaktır. Bu durumda, ithalatçıların döviz almak için yaptıkları ödemeler, ihracatçılara döviz satışı karşılığında yapılan ödemelerden daha büyüktür. Bu ise, para arzının azalması anlamına gelir. Para arzındaki bu otomatik daralma ekonomide bir duraklama yaratarak, benzer gelişim nedeniyle dış açığın kapanmasına yardımcı olur.

Ayrıca, ülkede faiz oranlarında meydana gelen ani yükselmeler de, yabancı sermaye girişini özendirerek, dış açığın kapatılmasında etkili olur. Tabii, hükümetler, dış açıkların böyle otomatik bir süreç içerisinde kendiliğinden kapanmasını bekleyemezler ve piyasaya doğrudan müdahalede bulunurlar.

b-Maliye Politikası : Dış ödemeler dengesinde ister açık ister fazla sözü konusu olsun, maliye politikası ulusal bütçe ile yürütülür. Bu politika, toplam harcamaların değiştirilmesinde, para politikasına göre daha etkilidir. Toplam harcamaları etkilemenin en kısa yolu, kamu harcamalarını değiştirmektir. Hükümetlerin tüketim harcamaları, transfer ve yatırım giderlerini kısımları, milli gelirin düşmesine ve buna bağlı olarak da ithalatın azalmasına neden olur.

Dış ödemeler dengesindeki açığın kapatılması için maliye politikasının uyguladığı araçlar vergi ve harcama politikalarıdır. Dış açık durumunda hükümet, dolaylı ve dolaysız vergileri arttırarak, kişilerin gelirlerini azaltır. Gelirlerin azalması, tüketimin azalmasına, yerli ve yabancı mallara olan talebin kısılmasına neden olur. Sonuçta ithalat azalarak dış açığın kapanması yönünde bir gelişme meydana gelir. Her iki durumda da ödemeler bilançosu düzelmeye yoluna girecektir.

c-Para ve Maliye Politikalarının Birlikte Kullanılması

Ekonomi politikasının aslında temel amacı, iç ve dış dengenin birlikte sağlanmasıdır. Bu amaçla, para ve maliye politikalarının birlikte kullanılması, iç ve dış dengenin sağlanması açısından uygun niteliktedir.

kıyaslayarak ; kullanılacak politikaların, üzerinde en fazla etkiye sahip oldukları hedeflerde birleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşle ortaya koyduğu prensibe "Etkin piyasa prensipi " adını vermektedir. (Mundell, 1962 ; 70-79)

Para maliye politikaları, ticaret bilançosu üzerinde aynı etkilere sahip olmakla beraber, faiz oranındaki değişmelerin sermaye hareketleri üzerinde daha fazla etkisi olması nedeniyle, Mundell dış denklik amacı için para politikasını tercih etmektedir. (Mumcu, 1972 ; 139) Mundell'e göre, iç denge için maliye politikası kullanılması daha uygundur.

Ragı nurkse, ithalat kısıtlamalarının kısa dönemde tüketim ve yatırım harcamalarının büyük ölçüde kısılmasına neden olacağını, uzun dönemde ise, maliye politikasının kullanılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. (Nurkse, 1964 ; 162)

Mundell'in "etkin piyasa prensipi " ile Nurkse'nin yukarıda belirttiğimiz görüşünü, Mumcu tek bir prensip altında toplayarak konuyu şu şekilde bağlamıştır " Eğer iki ayrı politika iki hedef üzerinde, etkinlik farkı olmaksızın aynı etkileri gösteriyorlarsa, hedeflere ulaşmak için politikalar arasında tercih yapmak tamamen keyfidir. " (Mumcu, 1972 ; 141)

Türkiye açısından duruma baktığımızda, bugün dış dengenin sağlanması öncelik ve önem taşımaktadır. Bu amaçla para politikası araçları kullanılmış, dış denge uğru , denge feda edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dış ödemeler dengesinde bir çok faktörün etkisiyle meydana gelen açıklar, ülke ekonomisi üzerinde önemli sorunlar yaratır. Ödemeler dengesindeki dengesizliklerin giderilmesi her şeyden önce uygulanacak politikaların belirlenmesine bağlıdır. Dengesizliğin kaynağı tam olarak saptanabilirse, en uygun politika uygulanarak amaca ulaşılması mümkün olur.

Türkiye'nin karşılaştığı temel ekonomik sorunların başında dış ödemeler dengesindeki açıklar gelmektedir. Kalkınma sürecine bağlı olarak, gelir dolayısıyla döviz talebi arttığı halde ihracat gelirlerinin aynı oranda artmadığı gözlemlenmektedir. Bu ise, dış ticaretimizde önemli darboğazlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. İthalatın istenilen oranda azaltılamaması, dış açıkların bir türlü kapatılmama sonucunu doğurmuştur.

Bu nedenle Türkiye'de uygulanacak politikalarda dış dengenin sağlanmasına öncelik verilmiş, para politikası araçlarıyla da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1980 yılından beri süregelen devalüasyonlar, önemli miktarda ihracat artışı sağlanmıştır. İhracat 7.5 milyar dolara çıkmış, döviz sıkıntısında bir azalma görülmüştür. Fakat bununla beraber, ihracat gelişmelerinin sadece kur ayarlamalarına bağlı kalması sağlıklı bir gelişme sayılamaz. Dış ticaretimizde görülen açığın kapanması, ihracatın ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin gelişmesine bağlıdır. Öncelikle, ihracatımızı mal ve ülke bazında çeşitlendirecek, yeni pazarlara yöneltecek bir politika uygulanmasında yarar vardır.

Sağlıklı bir dış ticaret yapısının kurulabilmesi, üretim gücü ve verimlilik düzeyi yüksek, dış pazarlarda rahatlıkla rekabet edebilecek, ileri teknoloji kullanan bir sanayi yapısının oluşmasına bağlıdır. Türkiye'de ihracatın sektörel dağılımını incelediğimizde, (1986 yılı itibariyle) tarım ürünleri % 19.7' lik bir artışla 1.9 milyar dolar, sanayi ürünleri % 11'lik bir gerilemeyle 5.3 milyar dolar, madencilik sektörü % 1.2'lik bir artışla 247 milyon dolar olduğunu görüyoruz. Sanayi ürünleri ihracatında görülen bu gerileme nedeniyle, dış ticaret politikaları ile sanayileşme politikasını uyum, tutarlılık içinde ele alan politikaları yeniden saptamak ve öncelik tanımak gerekmektedir.

Emisyon hacmi 1986'da % 45 dolayında artmıştır. Bütçe açıklarının devam etmesi, bu açıkları kapatmak için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulması enflasyonun temel nedenleri arasındadır. Ayrıca, hızlı büyüme hedefi de enflasyonu körüklemiştir. Bütçe gelişmelerinden bağımsız bir para politikası izlemek mümkün olmamakta, para politikası araçları, bütçenin bir uygulama aracı haline gelmektedir. Enflasyonun ağırlığını Merkez Bankası kredileri ve emisyon çektiğine göre, Merkez Bankasının açık finansmanına son vermesi gerekir. Çünkü kredi hacmi % 68'lik bir artışla 10 trilyon TL'ya yaklaşmıştır. Bu nedenle, kredilerin geriye dönüşünü mutlaka sağlanmalıdır. Özellikle son yıllarda gelişen "İhracat kredileri" üzerinde önemle durulması, bu kredilerin amaçlarına uygun kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesi gerekir.

Enflasyon nedeniyle iç piyasada üretilen malların fiyatları yükseldiğinden, bu malların ihracat imkanları da kısıtlanmaktadır. Diğer taraftan ithal malları fiyatları dengeli kaldığı sürece bunlara olan talep hızla artmaktadır. Bu ise, daha fazla ithal malları getirilmesine ve büyük miktarlarda döviz ödemelerine, sonuçta ödemeler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de ödemeler dengesinin sağlanması açısından, Türk parasının değeri sürekli düşürülmektedir. Bilindiği gibi bunun temel amacı, ihracatın artırılması, ithalatın kısılması, işçi döviz girişlerinin artması, yani kısaca ödemeler dengesinin sağlanmasıdır. Fakat 1980 sonrası yapılan devalüasyonlar ithal mallarının fiyatlarını arttırmasının yanısıra, yurt içinde de fiyatlar genel düzeyini yükseltmiştir. Eğer devalüasyonla birlikte disenflasyon politikası da uygulanabilirse, bu etkiyi azaltmak mümkün olabilir.

politikasıyla birlikte daraltıcı maliye politikası uygulanmasına önem verilerek, kambiyo politikası desteklenmelidir.

THE POSIBILITIES FOR THE STABILIZATION OF THE BALANCE OF PAYMENTS - TURKISH CASE

The best indicator which shows international economic relations of a country is its balance of payments. Balance of payments deficit or surplus creates a lot of problems related with the levels of employment and income, price stability and exchange rate, that is, a country's economic welfare. The factors which cause the balance of payments deficits can be classified as structural, monetary and transitory ones

Policies leading to the realisation of the equilibrium in the balance of payments can be divided into two groups : Expenditure - changing policies and expenditure - switching policies. To narrow the limits of this study we have discussed only the monetary and fiscal policies which are of expenditure - changing kind. After a brief examination of Turkey's balance of payments problems, the close relationship between internal and external balance is emphasized within the context of Turkish experience.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Barda, Süleyman ; Alkin, Erdoğan (1973) ; Dış Ticaret Teorisi. İstanbul.

Başol, Köy (1985) ; Türkiye Ekonomisi 2. Baskı. İzmir.

Karluk, Rıdvan (1984) ; Uluslararası Ekonomi. İstanbul.

Kindleberger, P. Charles (1970) ; Uluslararası İktisat. Çev. Necdet Serin. Ankara.

Mumcu Necati (1972) ; Uluslararası Moneter Teori. İstanbul.

Nurkse, Ragnar (1964) ; Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries. Oxford.

Öksüz, Suat (1980) ; Türkiye'de Para ve Dış Denge İlişkisi. Eskişehir.

T.C.M.B. (1986) ; Yıllık Rapor

T.O.B.B. (1987) ; İktisadi Rapor

Makaleler

Aktürk, İsmail (1987) ; " Dış Borçların Gelişimi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. Kasım / 1987.

Sayı : 11

Alkin, Erdoğan (1983) ; "Türkiye'de Enflasyonun Nedenleri Üzerine Kısa Bir Anımsatma", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. Eylül / 1983. Sayı : 12.

Mundell, A. Robert (1962) ; "The Appropriate Use of Monetary and Fiscal Policy for International External Stability ", IMF Staff Papers. March / 1962. pp. 70-79.

Spraos, John (1955) ; "Consumers ' Behaviour and Conditions for Exchange Stability ", Economica. May / 1955. pp. 137-140

Bildiriler

Gönensay, Emre (1981) ; "Döviz Kuru Politikası " , 2. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonunda sunulan tebliğ, 2-7 Kasım. İzmir.